

Saver in lungatg : teorias e lur verificaziun

Autor(en): **Carigiet, Werner**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **108 (1995)**

PDF erstellt am: **08.09.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-236070>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Saver in lungatg: Teorias e lur verificaziun

Werner Carigiet

1. Introducziun

«Denn wie Wolken auf einem Berggipfel nur, von fern gesehen, eine bestimmte Gestalt haben, allein wie man hineintritt, sich in ein neblig-
es Grau verlieren; so ist die Wirkung und der Charakter der Sprachen
zwar im ganzen deutlich erkennbar, allein so wie man anfängt zu
untersuchen, woran nun dieser Charakter im einzelnen hängt, ent-
schlüpft einem der Gegenstand gleichsam unter den Händen.» (HUM-
BOLDT 1973, 15)

Ei vegn tschintschau bia da lungatg, specialmein tier ina minoritad linguistica. *Saver il lungatg* ei gest leu, nua che quella habilitad secapescha buca pli senz'auter da sesezza, in tema da discussiun fetg central.

Tgi pretenda ch'ins tschontschi oz *meglier romontsch* ch'antruras, ni ch'ils giuvenns sappien buca pli *il bien romontsch*, ni ch'il romontsch degenereschi pli e pli fetg en *structuras tudestgas*. Tals pareris derivan da pugns da vesta fetg distants dil 'nibel' dil lungatg numnaus da Humboldt. Pli fetg ch'ins s'avischina denton al fenomen lungatg e pli percharts ch'ins vegn, con enormamein vess che pretensiuns sco quellas numnadas selain defender. Tgi che pretenda ch'ins tschontschi oz *meglier romontsch* ch'antruras, stuess tener preparau in inventari detagliau, ed oravontut *objectiv* dil lungatg da pli baul e da quel dad oz. Plinavon fuss ei necessari da mussar, aunc inaga a moda objectiva, tgei ch'ina buna qualitat da lungatg ei insumma. Era quella persuna che tschontscha dil *bien romontsch* vegn prest a veser en vesta als differents idioms, las varietads regionalas, codes, ils idiolects ed accents che la circumscripziun exacta dil 'bien romontsch' ei, en tiarms linguistics, ton sco nunpusseivla, gie ch'ella ei plitost in nunsenn. Era il problem dallas *structuras tudestgas* sa bein sebasar sin singulas experientschas. Ins astga denton buca emblidar che quei fenomen ei buca novs, gie che la presenza permanenta dil lungatg tudestg ha era contribuiu al character particular dil romontsch denter ils lungatgs neolatin.

Gest en damondas davart il present e futur dil lungatg romontsch dat ei biaras pretensiuns e receipts, mo fetg paucs sforzs da *verificar* quels

scientificamein cun metodos objectivas. Ina teoria vala tier ils ins semplamein sco vera, e sco fallida tier ils auters, aschia che l'aderenza ad ina ni a l'otra teoria ni pretensiun daventa ina damonda da cardientscha. La retschercha scientifica sto denton ir pli lunsch che la formulaziun da teorias.

Teorias ein adina simplificaziun dalla situaziun effectiva. Simplificaziuns cuntengan denton adina il prighel ch'ellas survesan impurtonts aspects d'in problem. La verificaziun empirica dalla teoria sil camp practic ei perquei in element indispensabel dalla scienza. Mo ella preserva la scienza da daventar unfrenda dall'ideologia e dil «sacerdozi» (STEVENSON 1983, 1054) dad experts ni pseudo-experts.

2. Tgei significhescha 'saver in lungatg'?

2.1. Ponderaziuns generalas

Vul ins mesirar las enconuschientschas linguisticas (KRECH/CRUTCHFIELD 1992, 25) d'in individi, eis ei necessari da circumscriber la noziun 'saver in lungatg'. Spolsky (1975, 164) fa quei sebasond sin la definiiziun da Charles Fries:

«Ina persuna ha empriu in lungatg, sch'ella dominescha primo il sistem sonor (qud. sche nus savein capir il current linguistic e contonscher ina producciun capeivla el lungatg) enteifer in vocabulari restrenschiu e sch'ella applichescha secundo automaticamein ils musters structurals (qud. las disposiziuns da basa dall'expressiun) [...] Exactadad dil tun, dil ritmus, dall'intonaziun, dallas fuormas structuralas e dalla cunvegientscha enteifer in corpus d'expressiun limitau ston vegnir igl emprem e daventar disa automaticas, avon ch'il scolar sa drizzar sia atenziun principala viers l'expansiun da siu scazi da plaid» (translatau da FRIES 1945, 3).

Gia il scazi da plaid d'in lungatg survarga per bia las capacitads d'in singul carstgaun. La pusseivladad da cumbinaziun dils plaid, fonems e morfems ella sintaxa e text ei denton infinita ed aunc bia meins palpabla.

Lado numna il lungatg «il pli cumplex dils uaffens dil carstgaun» (translatau da LADO 1961, 4). *«Lungatg ei dapli ch'igl apparentamein sempel current da suns che cula dalla lieunga dil plidader nativ; el ei*

dapli che quei ch'il plidader crei ch'el seigi. El ei in sistem complex da communicaziun cun divers livels da complexitad, il qual cuntegn ina selecziun ed ordinaziun dalla significaziun, da suns, unitads e structuradas pli vastas» (translatou da LADO 1961, 7).

Il carstgaun fuss buca habels da dumignar las funcziuns complexas dil lungatg, sch'ina gronda part da quellas fuss buca arcunada sil plaun da sia disa.¹ En quei senn san ins numnar il lungatg in «complex sistem convenziunalisau da disas che funcziunan sco instrument human da communicaziun» (translatou tenor LADO 1961, 4). La descripziun detagliada da quellas disas ei ina impresa fetg cumplicada, buca mo sil camp linguistic sez, mobein era caussa las influenzas psicologicas e sociologicas sil lungatg (cf. era igl artechel da Rico Cathomas en quei tom: «Il svilup dalla cumpetenza linguistica tier minoritads»). 'Saver in lungatg' vul buca dir ch'ins sto saver numnar explicitamein las reglas che constitueschan in lungatg, mobein damonda l'enconuschientscha da quei ch'ei *implicit* e nuncunscient (KRECH/CRUTCHFIELD 1992, 25).

2.2. *Cumpetenza e performanza linguistica*

En connex cun l'enconuschientscha dil lungatg distingua la linguistica, tenor il model dalla grammatica generativa da Noam Chomsky, duas noziuns centralas: la *performanza* e la *cumpetenza* linguistica (LINKE/NUSSBAUMER/PORTMANN 1991, 91). Lezza tschenta sia damonda fundamentala: Tgei sa, respectiv tgei 'ha enzatgi el tgau' che dominescha in lungatg? Quella damonda tanghescha il camp communabel da psicologia e linguistica. L'acquisiziun dil lungatg e siu svilup tier il carstgaun ein numnadamein colligiai cul svilup dalla percepziun e dalla capacitad da patertgar (BAAKE, 1992, 157s.).

2.2.1. *Cumpetenza*

Cumpetenza linguistica ei, sco detg, in tierm dalla linguistica generativa. El circumscriba in «sistem da reglas interiurisau dils subjects-plidaders che constituescha lur saver linguistic. Grazia a quel ein els habels da pronunziar e da capir in diember infinit da construcziuns nunexprimidas. La cumpetenza dad in subject explichescha sia habilitad da construir, enconuscher e da capir las construcziuns grammaticalas, dad interpretar construcziuns ambiguas e da producir novas con-

strucziuns» (translatau da DUBOIS e.a. 1989, 59). Quella cumpetenza d'in plidader ei l'enconuschientscha implicita e nunreflectada dalla *grammatica* che determinescha ina colligiazion interna denter il sun, ni igl aspect optic dil lungatg scret e la significaziun d'ina expressiun linguistica.

Ferton che la *performanza* ei la prestaziun effectiva d'in plidader en ina situaziun specifica, ei la cumpetenza ina idealisaziun, numnadamein la habilitad linguistica digl individi idealisau (BAAKE, 1992, 160). Il studi dalla cumpetenza ei il studi dalla performanza potenziala digl individi. La cumpetenza appartegn al camp dalla langue. Ferton che la langue ei definida sco sistem social, la communitad dils plidaders, ei la cumpetenza l'enconuschientscha linguistica dil plidader idealisau d'in lungatg, siu «possess linguistic»² (LEWANDOWSKI 1990, 570).

Tenor la grammatica generativa ein las reglas grammaticas la descripsiun dalla cumpetenza. Quellas ein, explicitamein, buca elavuradas tuttina bein ellas grammaticas dils singuls lungatgs. «Die K. [Kompetenz] ist ein System von Regeln und Prinzipien, die mental repräsentiert sind und es dem Sprecher ermöglichen, beliebige Sätze zu verstehen und Sätze zum Ausdruck seiner Gedanken hervorzubringen, indem er Laute und Bedeutungen aufeinander bezieht» (LEWANDOWSKI 1990, 570). La cumpetenza linguistica studegia pia il lungatg en ina stretga relaziun cun igl intelletg human.

Ferton che la **cumpetenza cognitiv-academica** ei la «habilitad da patertgar cul lungatg, dad exprimer process da patertgar e patratgs cun plaid e da 'devestgir' patratgs vestgi en plaid» (translatau da CUMMINS 1985, 52) e selai attribuir alla domena dil diever dil lungatg en scola, ei la **cumpetenza comunicativa** la cumpetenza linguistica che lubescha agl individi las pretensiuns dalla comunicaziun linguistica quotidiana (CUMMINS 1985, 54). Cf. cheutier era igl artechel da CATHOMAS, R.: *Il svilup dalla cumpetenza linguistica tier minoritads* en quei tom.

2.2.2. Performanza

La performanza ei quei ch'il plidader fa effectivamein, l'execuziun linguistica³ ella situaziun concreta. Ella ei la «manifestaziun» dalla cumpetenza e vegn attribuida alla *parole* (DUBOIS e.a. 1989, 59). Quella sebase buca mo sin l'enconuschientscha, mobein era sin auters facturs (sco la restricziun dalla memoria, distractadad, munconza d'attenziun, enconuschientschas nunlinguisticas ed opiniuns eav. dil plidader)

(SPOLSKY 1975, 167s.). Quels aspects vegnan studegiai dalla psicolinguistica. La performanza sa esser activa ni passiva, tut secund sch'ins contempla il plidader ni il tedlader (SPOLSKY 1975, 174). El cass ideal fuss la performanza la representaziun cumpletta dalla cumpetenza.

En quei liug ei da menziunar che quei che vegn mesirau cun agid d'in test da lungatg ei la performanza e buca la cumpetenza da lungatg dils probands. Sil camp scientific fuss ei atgnamein falliu da tschintschar d'in test da cumpetenza. La performanza dils probands dil test da lungatg gida sulettamein a s'avischinar alla cumpetenza. La litteratura scientifica drova oz denton buca pli il plaid 'cumpetenza' el senn stretg da Chomsky e designescha cun quel era domenas dalla performanza (CUMMINS/SWAIN 1988, XVIII).

2.3. La grammatica sco descripziun dalla cumpetenza

La grammatica ei, sco gia viu, la descripziun/teoria dalla cumpetenza dil plidader ideal d'in lungatg. Noam Chomsky tendescha a far corrisponder la sintaxa alla grammatica, essend che sia grammatica generativa ressorta d'in tal concept. Quel vala denton oz sco memia generals. Als concepts usuals dalla grammatica generala appartegnan, sper la sintaxa, era la fonologia, la morfologia, la semantica e (per part) la pragmatica (ALTHAUS/HENNE/WIEGAND 1980, 60).

La **grammatica inherenta** e la descripziun (normativa) dalla grammatica (p.ex. en in cudisch) ein duas caussas differentas. L'emprema sviluppescha igl individi sez en interacziun cul lungatg da mintgadi; l'autra empren el mo en scola. Igl ei evident che quellas duas grammaticas sequarclan buc, schiglioc fagessen affons buca sbagls da lungatg.

En general ein pliras grammaticas pusseivlas per in lungatg. Ei drova denton criteris exteriurs per decider, tgeininas da quellas grammaticas ch'ei quella inherenta al lungatg. «Diese werden gewonnen aus der Physiologie und der Psychologie des Menschen und der allgemeinen Kommunikationsforschung (Semiotik) sowie aus Sprachvergleich unter den grammatischen Aspekten, wobei Sprachvergleich zwischen verschiedenen Sprachen, Soziolekten, historischen Sprachstufen und Stadien des Spracherwerbs mitgemeint ist» (ALTHAUS/HENNE/WIEGAND 1980, 62). Il problem da quella definiziun ei ch'ella lubescha in grond diember dad interpretaziuns che caschunassen puspei differentas grammaticas. Gia las definiziuns dad expressiuns sco 'historische Sprachstufen' e 'Sprachvergleich' vegnan da provocar cuntroversas denter ils exponents dils

singuls idioms, gie schizun enteifer certs idioms. La descripziun dalla grammatica inherenta ei adina ina convenziun.

Ovras sco la «Grammatica sursilvana» (SPESCHA 1989) ed il «Vocabulari romontsch sursilvan» (VIELI/DECURTINS 1975) sco era la «Conjugaziun dils verbs romontschs sursilvans» (WINZAP 1986), sil camp dalla intonaziun lexicala era il «Dicziunari Invers dil Romontsch Sursilvan» (LUTZ/STREHLE 1988) san vegnir consideradas sco ovras normativas per igl intschess sursilvan, schegie ch'ellas tolereschan per part era fuormas dialectalas e regiunalas. In test da cumpetenzza pigl idiom sursilvan sto s'orientar tenor ovras normativas che sebasan sin talas convenziuns linguistics, schegie ch'ei dess dasperas aunc in grond diember da varianzas grammaticalas ch'ins astga buca taxar sco 'meins conformas alla grammatica inherenta', mobein mo sco 'meins conformas alla descripziun da quella'.

2.4. Redundanza e creativitat linguistica

Messadis linguistics el lungatg normal san era vegnir capi, sch'in grond diember d'elements ch'ei buca exnum necessaris per la capientscha, vegn laschus naven ni vegn mascraus.⁴ Mintga messadi cuntegn biars elements **redundants** che san vegnir laschai naven, senza che la comunicaziun vegni interrutta. Pia ei buca tut ils elements d'in messadi tuttina relevants per la comunicaziun.

Sil plaun lexical selai quei mussar cun in exempel (SPOLSKY 1975, 167s.): Sch'in plaid entscheiva cun la letra <P>, eliminescha quei inaga tut ils plaids ch'entscheivan cun autras letras. Il <P> sclauda en in lungatg specific era in cert diember da letras che savessen suandar el. Aschia eis ei, en romontsch, strusch pusseivel ch'el vegn suandaus dad in <t> ni in . Sch'ins aschunscha in <a> vegnan las pusseivladads per las letras che suondan puspei pli restrenschidas. Suonda lu aunc in <u>, ei la caussa gia fetg clara. Il <l> final fa lu nuot auter pli che confirmar quei ch'ins ha gia sminau suenter la secunda e la tiarza letra. Aschia porta igl emprem bustab la pli gronda informaziun, ferton che quella sereducescha suenter da letra a letra. Igl ei evident ch'enzatgi che ha interiurisau exact las reglas dallas pusseivladads da successiun dils fonems d'in lungatg ha pli grondas pusseivladads da fastisar il secund bustab d'in plaid che ina persuna ch'ei buca sefamiliarisada cun talas reglas. Quei che vala per las letras, vala era per fonems, morfems, plaids, construcziuns e texts. Era la munconza d'in plaid en ina con-

strucziun ni d'in fonem en in plaid sto buca exnum significar ch'ins capeschi buca siu cuntegn. 'Saver bein in lungatg' significhescha pia dad haver l'enconuschientscha dallas pusseivladads da cumbinaziun dils different elements (sil plaun fonologic, morfologic, lexical, sintactic e semantic) dil lungatg. «En lungatgs naturals vegn fatg diever da dapli unitads che quei che fuss atgnamein necessari: Quei vul dir ch'il lungatg seigi redundants» (translatau da SPOLSKY 1975, 168). In sistem redundant po, a prema vesta, parer cumpliaus e nunefficients, el porchas denton gronds avantatgs. El ei buca aschi sensibels visavi sbagls ed interferenzas, qvd. reducziun dalla capientscha entras disturbis externs. La finamira da contonscher in funcziunament linguistic en in lungatg era en situaziuns da redundanza disturbada damonda, tenor Spolsky, bunas enconuschientschas dallas probablads, e quei sin tuts levels: fonologia, grammatica (morfologia, sintaxa), lexicologia e semantica (SPOLSKY 1975, 34ss.).

Igl **aspect creativ**⁵ dil lungatg ei in'expressiun dalla grammatica transformaziunala. Noam Chomsky circumscriba el aschia:

«La differenza essenziala denter carstgaun ed animal semuossa il pli clar el lungatg human, specialmein ella habilitad dil carstgaun da formar novs messadis ch'expriman novs patratgs e ch'ei adequats a novs situaziuns» (CHOMSKY 1965, 13).

Era Spolsky puntuescha la habilitad dil carstgaun d'exprimer e capir construcziuns ch'el ha mai udiu avon. Pli bein ch'in carstgaun enconuscha las reglas implicitas dil lungatg e pli creativs che siu lungatg daventa. Creativdad ei ina damonda dil svilup cognitiv. En quei connex fa el la distincziun denter ils treis scalems da svilup «*language-like behaviour*» – «*cumportament semegliants al lungatg*», «*speaking a second language with the grammar of the first*» – «*Tschintschar in secund lungatg cun la grammatica digl emprem*» e «*knowing a language*» – «*saver in lungatg*» (SPOLSKY 1975, 172).

«La suletta pusseivladad da tractar il fatg ch'in lungatg sa producir ina collecziun infinita da construcziuns e ch'il carstgaun vegn d'emprender el enteifer in temps finit ei da postular in *sistem da reglas* [...] Enconuscher in lungatg ei ina damonda dall'enconuschientscha da quellas reglas (ch'ei aunc buca specificadas cumplettamein)» (SPOLSKY 1975, 167s.). Ils linguists ston empruar da *render explicitas quellas reglas implicitas* dil lungatg. Ellas ston vegnir formuladas en **grammaticas**.

Posseda il carstgaun ina buna capaciad creativa dil lungatg vul quei dir ch'el ha bunas enconuschientschas sil sectur dallas reglas dalla fonologia, morfologia, sintaxa e semantica (KRECH/CRUTCHFIELD 1986, 29) eav. **La productivitat dil lungatg ei pia la raschun, pertgei ch'ins sa buca mesirar la cumpetenzza linguistica en la relaziun 1:1, mobein ch'ins sto empruar da reducir las nundumbrevilas manifestaziuns linguisticas sin reglas centralas, sin las qualas ellas sebasan.** Quei ei secapescha colligiau cun prighels, perquei ch'ins sa mai esser segirs da saver trer conclusiuns diltuttatg segiradas sin fundament d'ina tala reducziun.

3. La teoria linguistica

3.1. Ponderaziuns generalas

Sco gia viu, fuorma ina solida teoria linguistica ina cundiziun indispensabla per la retschercha empirica. «Negin test da lungatg sa vegnir consideraus sco valids, tochen ch'ina teoria ei specificada sufficientamein per saver formular hipotesas e ch'ins sappi verificar las prognosas» (STEVENSON 1981, 46).

Per Lado (1971, 21) seconcentrescha quella reducziun sil camp linguistic sin ina schelta da *problems* specifics, culs quals in native-speaker vegn confruntaus. In test da lungatg sto seconcentrar sin las *difficultads* d'in lungatg. Tgi che dominescha las difficultads, dominescha era il lungatg (LADO 1971, 147). «Testar sch'ins dominescha ils problems significhescha testar sch'ins dominescha il lungatg [...] Nus savein perquei concluder sco hipotesa da lavur ch'emprander ils problems [d'in lungatg] significhescha emprander il lungatg, e nus savein concluder che testar ils problems significhescha testar il lungatg» (translatau da LADO 1961, 147).

3.2. La didactica empirica da Hans Messelken

Quei model linguistic survescha sco instrument diagnostic per la descripziun, planisaziun e valetaziun da prestaziuns linguisticas. El riguarda il svilup cognitiv digl affon (naven dil patertgar concret e contextual tochen a process da patertgar pli cumplexs) e definescha cumpetenzza linguistica sco l'habilitad da surmuntar 'impediments linguistics'. «Empirische Sprachdidaktik ist ein Prozess, der Beschreibung und Ver-

änderung des menschlichen Sprachverhaltens zum Ziel hat. Die Methoden dieses Prozesses sind objektiviert; seine Bezugspunkte sind theoretische Setzungen» (MESSELKEN 1971, 10).

Messelken distingua sis livels linguistics, valeivels per tut ils lungatgs:

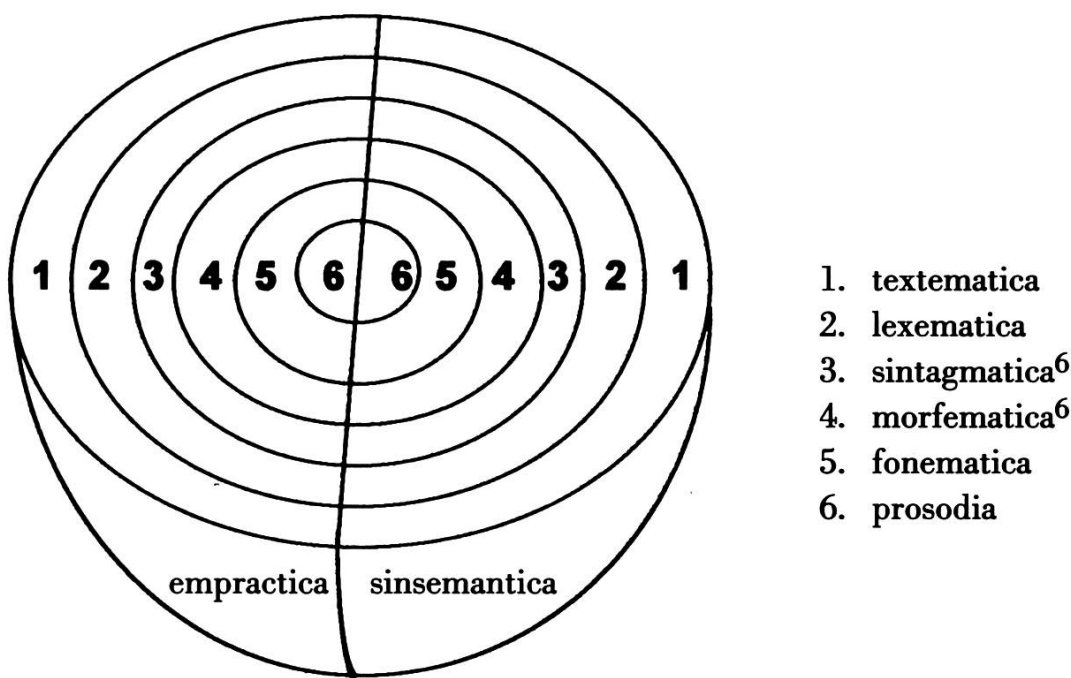

Figura 1: La concepziun dils sis livels linguistics tenor H. MESSELKEN (1971)

Sco tier ina tschaguola cuntegn mintga livel linguistic quels livels ch'el ensiara. Pli fetg ch'ins s'avischina al center dalla figura e pli abstracts, resp. cumplexs che mintga aspect vegn. Ils livels linguistics ein pia ordinai en ina taxonomia. La teoria linguistica en connex cun quels sis livels linguistics deriva da concepts che sebasan sin la grammatca generativa da Chomsky, dattan denton gronda peisa alla semantica (SCALL 1966, 225ss.) ed all'unitad lexicala (FILIPPEC 1966, 157).

Messelken distingua il diever empractic ed il diever sinsemantic dil lungatg. La figura muossa che mintga livel linguistic posseda aschibein ina caracteristica **empractica** sco **sinsemantica**.

Il **diever empractic** dil lungatg numna Messelken il «diever situaziunal» (MESSELKEN 1971, 24). Igl act communicativ sereferescha ad ina

situaziun che se presenta agl emettur sco al receptur. La situaziun tschontscha per ella, aschia ch'il lungatg ademplescha mo ina funcziun cumpletonta. Cheu ressorta ch'il diever empractic dil lungatg ei daus oravontut en connex cul diever oral dil lungatg. Muort la contribuziun dalla situaziun alla capientscha dil context ein la schelta da plaid e la formaziun da construcziun suttamessas a reglas meins rigurusas che tier la sinsemantica. Il diever empractic corrispunda tendenzialmein al code restrinschiu (MESSELKEN 1971, 24).

Il **diever sinsemantic** sereferescha ad in context. La situaziun manegiada sto igl emprem vegnir skizzada cun agid dil lungatg. Aschia drova ei dapli plaid che ston era vegnir ordinai pli rigurusamein per ch'il receptur vegni dad intervegnir per tgei ch'ei va in summa. Tenor Messelken corrispunda il diever sinsemantic tendenzialmein al code elaborau (MESSELKEN 1971, 24). El semantifestescha pil pli en fuorma dil lungatg scret.

Jeu vi el suandont mo presentar ils puncts essenzials dalla teoria linguistica da Messelken. Igl ei quei la subdivisiun en **livels linguistics e capacitads linguisticas**.

3.2.1. Ils livels linguistics

Il lungatg selai subdivider els 6 «livels dalla comunicaziun linguistica» (MESSELKEN 1971, 24). Jeu numnel els **livels linguistics**⁷, igl aspect dalla structuraziun linguistica dil lungatg (cf. figura 1!). Ei vegn distinguu il sis suandonts livels, ordinai en ina taxonomia. Il grad da difficultad crescha da level a level.

- **la textematica** (lavor cun texts, capientscha litterara). La textematica ei il level linguistic il pli general. Text ei buca in'unitad grammaticala sco la sintagmatica che sefatschenta cun la construcziun, mobein in'unitad semantica (LEWANDOWSKI 1990, 1156). La textematica interquera perquei la capientscha e la produenziun libra da text. Mintga manifestaziun linguistica concludida, p.ex. in discuors (empractic) ni in text litterar (sinsemantic) fan part dalla textematica (MESSELKEN 1971, 25).
- **lexematica** (lavor cun plaid, vocabulari activ/passiv, camps semantics en connex cun plaid). La lexematica ei la domena dils plaid e dallas noziuns e vegn definida sco la «scienza dallas unitads dil scazi da plaid, dalla structura e dallas relaziuns complexas da significa-

ziun enteifer il scazi da plaids, dalla structura lexicala» (LEWANDOWSKI 1990, 660). Messelken distingua cheu il vocabulari activ dil vocabulari passiv. Tier in scolar sa igl aspect visual (leger/scriver) esser sviluppaus a moda differenta ch'igl aspect auditiv (tedlar/tschint-schar) dalla lexematica.

- **sintagmatica** (la grammatica dalla construcziun; reglas sintacticas). La sintagmatica sebase sin la sintaxa, pia las reglas d'organisaziun dils plaids ella construcziun. Era cheu san ins distinguer ina habilitad activa dad ina passiva. En general ei la secunda meinsvart pli sviluppada che l'emprema. Quei semuossa el fatg che gia affons pigns cape-schan las construcziuns formadas da carschi senza esser sezs habels leutier. Messelken (1971, 40) fa attents che la distincziun denter die-ver empractic e diever sinsemantic ei specialmein impurtonta sin quei nivel. Reglas sintacticas che giogan ina rolla fetg impurtonta el lungatg scret san strusch vegnir applicadas ella domena dil lungatg plidau.
- **morfematica** (la «grammatica dil plaid» (STEINERT 1977, 11), qvd., transformaziuns da plaids sco la flecziun eav.). La morfematica⁸ ei la scienza dallas fuormas e dalla flexiun dil plaid (LEWANDOWSKI 1990, 728), cuort la 'grammatica dil plaid'. Era cheu ein las enconuschientschas passivas bia pli vastas che las activas. Migliuraziuns sil nivel morfematic san haver consequenzas positivas era per auters levels: Construcziuns complexas (sintagmatica) daventan pli probablas, sch'ils problems p.ex. dalla flexiun ein sligiai.
- **fonematica** (suns e letras). La fonematica s'occupescha cun la corrispondenza denter fonem e grafem. Sil camp dalla sinsemantica dominescha en generala l'ortografia che survegn en scola gia fetg baul (forsa memia baul) gronda peisa. Igl aspect empractic s'occupescha cun l'articulaziun e discriminaziun da suns e serestrenscha didactica-mein oravontut sin la lectura. Sil camp dall'ortografia pretenda Messelken da distinguer pli claramein denter prestaziuns schliatas e fallidas: Sche p.ex. mo fonems ed allofons vegnan scumbigliai vegn la capientscha mo pli difficultusa; sche differents fonems vegnan denton scumbigliai, sa quei perencunter impedir diltuttafatg la capientscha.
- **prosodia** (intonaziun, ritmus). Ella ei quella part dalla fonologia che sefatschenta cun l'analisa dalla melodia. En siu ambient saudan ils accents, intonaziun, pausas, midadas da tun, differenzas d'altezia dil tun, colur, amplituda eav. (LEWANDOWSKI 1990, 845). Questa enumeraziun muossa gia ch'elements prosodics tangheschan pil pli il diever empractic dil lungatg. Elements prosodics, sco ils sentiments

dil plidader san buca vegnir representai cun segns grafics egl ambient sinsemantic, pausas, damondas, exclamaziuns eav. vegnan perencunter exprimi cun segns d'interpunziun.

Lungatg cumpara adina en fuorma da text. Igl emprem mument para ei buca logic ch'il text, cun sias reglas per part fetg cumplicadas, figurescha sco nivel il pli sempel. Il carstgaun vegn confruntaus cul lungatg en fuorma da text gia naven dils emprems meins da sia veta. Il medem vala per la lexematica, pia igl emprennder plaids, che entscheiva gia onns avon la confruntaziun cul lungatg en scola. Sintagmatica, morfematica e fonematica ein temas culs quals il scolar vegn confruntaus pér en scola e constitueschan quei ch'ins numna 'grammatica'. Messelken fa attents tier quei punct che biaras fiblas da scola (quei vala era per la fibla romontscha) entscheivan igl empren di da scola cul nivel complex dalla fonologia (emprennder letras) enstagl da partir da levels ch'ei pli familiars ed era pli levs (MESSELKEN 1971, 25) e metodicamentein pli plausibels. Il davos nivel, la prosodia, ei in tema che vegn tractaus fetg darar en scola.

3.2.2. Las capacitads linguisticas

Las capacitads linguisticas⁹ (tedlar, leger, tschintschar e scriver) tangheschian il «character medial» (MESSELKEN 1971, 29) dil lungatg. Lungatg el senn dalla psicologia pedagogica ha funcziuns receptivas e productivas.

	<i>receptiv</i>	<i>productiv</i>
<i>auditiv</i>	tedlar	tschintschar
<i>visual</i>	leger	sriver

Figura 2: Presentaziun dallas capacitads linguisticas tenor H. MESSELKEN (1971)

Las capacitads receptivas e productivas ein independentas ina da l'otra. Quei muossan studis psicolinguistics en connex cun l'afasia (LINKE/NUSSBAUMER/PORTMANN 1991, 339). Sebasond sin Steinert (1977, 11), vegn jeu a numnar questas funcziuns las quater **capacitads linguisticas**.¹⁰ La distincziun denter capacitads auditivas e visualas statan en connex cul medium da transmissiun. Tier las capacitads auditivas ei quei las undas sonoras e tier quellas visualas il code grafic.

Era las capacitads linguisticas vegnan ordinadas en ina taxonomia, dalla capaciad la pli leva alla pli greva: tedlar, leger, tschintschar, scri-ver.

Joachim Steinert (1977) surpren la basa teoretica da Hans Messelken-per siu «Allgemeiner deutscher Sprachtest (ADST)». Ils 24 segments dil test corrispundan al schema da Messelken (6 levels linguistic, 4 capaci-tads linguisticas; empractica – sinsemantica; diever activ e passiv dil lungatg).

Mintga capaciad linguistica (4 capacitads) vegn intercurida sut igl aspect da mintga nivel linguistic (6 levels), aschia ch'ina survesta cum-pleina dil lungatg cumpeggia, tenor quella teoria, 24 singuls segments. La suandonta tabella indichescha, tgei numer dil test da cumpetenza che corrispunda a tgei pass dalla taxonomia dubla:

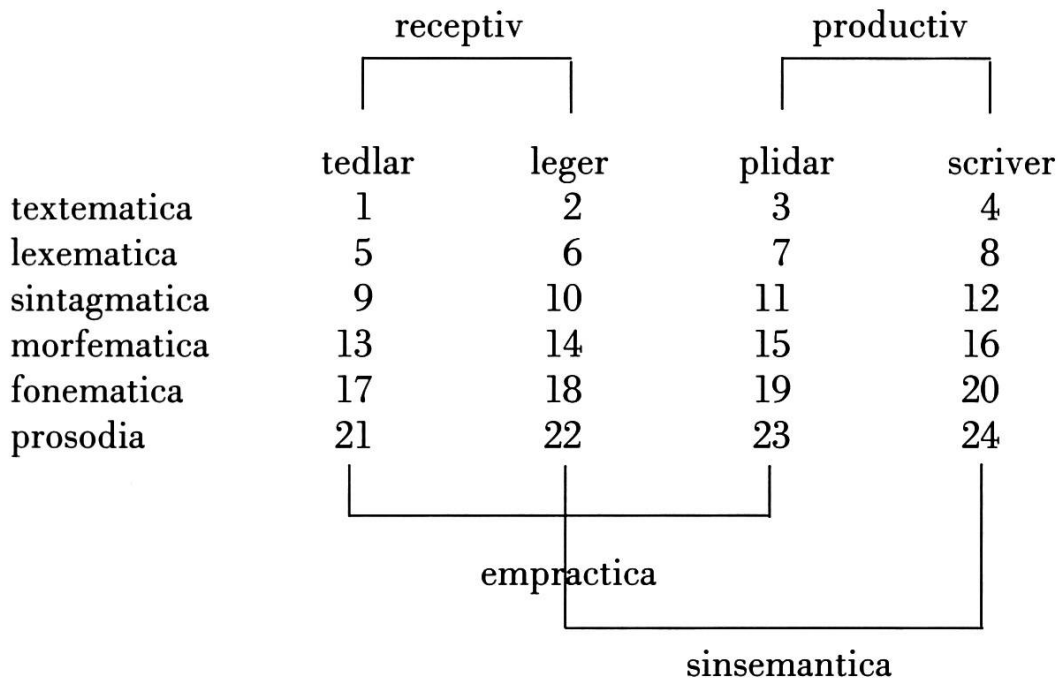

Figura 3: Cumposiziun dalla taxonomia dubla tenor STEINERT (1971) sil fundament teoretic da H. MESSELKEN(1971).

Tier ils levels linguistic crescha la cumplexitad didactica e la difficul-tad pigl affon dalla textematica alla prosodia. Las capacitads linguisticas receptivas ein meins abstractas che las productivas. Il grad da cumple-xitad crescha da sisum seniester a giudem dretg: textematica/tedlar ei igl aspect il pli lev e prosodia/scriver il pli grev.

Vegn il lungatg intercurius sut tut il levels e tut las capacitads linguisticas, resultan pia 24 singulas prestaziuns, las qualas ston, vulan ellas vegnir entretschadas en in mied d'instrucziun da lungatg ni en test da cumpetenzza linguistica, vegnir representadas mintgamai entras in agen subtest che sto esser aschi representativs sco pusseivel per sia domena.

STEINERT (1971) ha realisau cun siu «Allegemeiner deutscher Sprachtest» in test che duei porscher segments cun ina schelta representativa per mintga prestaziun linguistica descretta da Messelken. El senn da LADO (1971, 147) seconcentrescha el sin problems dil lungatg. Dominescha in proband quels problems, astga quei vegnir valetau sco buna prestaziun linguistica.¹¹

Da fetg gronda impurtonza ei il fatg che Steinert ha saviu confirmar la taxonomia, cun l'applicaziun da siu test cun ver 6000 scolars, la taxonomia dils levels e dallas capacitads linguisticas presentadas avon. Quei plaيدا per ina gronda fidabladad dalla taxonomia (STEINERT 1977, 11). Igl «Allgemeiner deutscher Sprachtest» (ADST) fuorma perquei era la basa pil 'Test general da cumpetenzza linguistica (TGCL)'.

4. Tests

4.1. Ponderaziuns generalas

Ina dallas finamiras las pli impurtontas dalla perscrutaziun dil lungatg romontsch e lur plidaders ei franc quella da sedeliberar cun retschercas empiricas da pregiudezis, stereotipisaziuns e stigmatisaziuns visavi il lungatg minoritar, seigi quei davart la majoritad tudestga sco dils Romontschs sez. Osswald (1988, 8) circumscriva pregiudezis aschia: «Ein Vorurteil ist zwar der Form nach ein Urteil, nur fehlt die im Urteilsbegriff vorausgesetzte empirische Verifikation der tatsächlichen Realität.» La valur da talas retschercas sa strusch vegnir survaletada en in temps nua che quasi tut l'argumentaziun politica e scientifica sespleiga sin fundament da statisticas. «Ferton che decisiuns vegnan savens pridadas ella politica linguistica sin fundament irrazionals, fuss ei pli prudent sch'ellas vegnessen basadas sin informaziuns relevantas ed exactas» (FERGUSON 1966, 2).

Savens sin basa da tals pregiudezis semova era la discussiun dils Romontschs davart il vargau, il present ed il futur da lur lungatg. Ei schabegia buca darar che ses exponents espriman posiziuns extremas

che selain buca defender objectivmein. «Bei der Beurteilung der eigenen Sprache fällt es vielen schwer, die ideologischen Brillen abzulegen» (CAMARTIN 1985, 161). In auter problem ei quel dalla derasaziun dallas enconuschientschas scientificas. Savens contonschan quellas buca lur destinatur, schegie che quei fuss, gest tier nus, ina necessitad absoluta.

Per s'occupar cun il tema 'tests' eis ei necessari d'entrar sil camp dalla *psicologia*, che applichescha tests pil process dalla *diagnosa* e *prognosa*. La tradiziun da tests sin fundament psicologic vegn numnada «tradiziun psicometrica» (SPOLSKY 1976, 10).

En connex cun la pedagogia, la sociologia ed era la linguistica, pia dapertut leu, nua ch'ins vul saver dapli davart il cumportament dil carstgaun, survegnan metodash da test adina pli bia impurtonza. Ella scienza moderna ein ins vegnius pertscharts, ch'ei tonscha buc che la valetaziun da talas prestaziuns sebasei mo sin models teoretics e vegnan valetai tenor pareris subjectivs dad 'experts', ils quals drovan mintgamai lur agens criteris da valetaziun. La tscherca da *metodash objectivas* (LADO 1971, 50) per saver endriescher dapli davart il castgaun han menau la scienza als *tests objectivs (scientific)*. Gage/Berliner defineschan tals tests sco suonda: «Ein Test ist ein systematisches Verfahren zur Messung einer Stichprobe des Verhaltens eines Menschen, um dieses Verhalten anhand von Massstäben und Normen zu bewerten» (GAGE/BERLINER 1986, 664). Il test lubescha aschia dad obtener indicaziuns **quantitativas** (mesirablas) davart il cumportament dil carstgaun sin fundament da criteris **objectivs**, descrets ordavon. Quels cumportaments sa il test buca eruir a moda directa, mobein mo indirectamein cun agid dad ina retscha dad **items** (damondas, constataziuns e pensums, mo era maletgs) dalla quala ins suppona ch'ella seigi relevanta per il problem che duei vegnir intercurius.

In test ei buca habels d'intercurir la totalitad dils cumportaments dil carstgaun. El sto serestrenscher sin *emprovas da controlla (Stichproben)* e sto perquei esser aschi representativs sco pusseivel per la totalitad dil cumportament el rom intercuriu. Plinavon sto in test saver porscher al proband caschuns aschi diversas sco pusseivel per che lez hagi effectivamein la caschun da mussar quei ch'el sa. El vegn denton buca da mesirar sia creativitad. El intimescha numnadamein il proband da reagir sin in stimulus che provochescha ina reacziun specifica el rom da quei ch'il test vul eruir.

4.2. Camps d'applicaziun da tests

Era ella psicologia sto il test mesirar quei che selai observar. Quei che selai buca observar ei buca quantificabel. Ellas tiaras industrialisadas ein tests (en ina fuorma pli u meins elavurada e fundada) mieds centrals dalla valetaziun en scola e dalla selecziun professiunala.

4.3. Ponderaziuns psicologicas davart il diever da tests

L'idea centrala per l'applicaziun da tests deriva dalla psicologia differenziala. Sia finamira principala ei quella da «describer ed explicar differenzas da cumportament interindividualas» (translatau da WEIDENMANN/KRAPP 1986, 575). Sia basa fuorma la *concept dalla disposiziun*: «Die Eigenschaftstheorie der Persönlichkeit geht von der Annahme aus, dass die interindividuellen Unterschiede im Erleben und Verhalten, so divers und mannigfaltig sie sich darstellen, auf eine begrenzte Zahl von Wesenszügen, Dispositionen und Persönlichkeitseigenschaften zurückgehen (und daher aus diesen erklärbar sind), und für eine Person über verschiedene Situationen und Zeitpunkte hinweg (jedenfalls in Grenzen) invariant sind» (WEIDENMANN/KRAPP 1986, 576). Ella teoria dils tests da lungatg presupponan ins per exempel che l'enconuschientscha dil lungatg se basi sin in diember limitau da structuras da basa dil lungatg. Quater elements vegnan mess en relaziun cun la concept dalla disposiziun: **Consistenza, generalitad, stabilitad (era: 'constanza') ed universalitad** (WEIDENMANN/KRAPP 1986, 576).

La **consistenza dil cumportament** presuppona ch'enzatgi muossi il medem cumportament en situaziuns cumparegliablas. Ella ei d'impurtonza decisiva per la reliabilitad (mira capetel «Criteris da qualitat dil test») dil test.

La **generalitad dil cumportament** pretenda ch'ina persuna cun certas disposiziuns secumporta ella medema moda e maniera era en differents situaziuns cun pretensiuns cumparegliablas.

La **stabilitad ni constanza dil cumportament** pretenda che las singulas disposiziuns ston era semantener duront pli liung temps (tgi che posseda ina certa disposiziun sco affon, vegn a mantener quella tochen ch'el ei vegls). Era la stabilitad ei in criteri fetg impurtont per eruir la reliabilitad (cf. punct 4.5!) d'in test.

Tenor il principi dall'**universalitad dil cumportament** ston disposiziuns che vegnan mesiradas esser universalas, qvd., ellas san vegnir

observadas tier tut ils carstgauns; sulet lur grad da svilup variescha dad individi tier individi, ni da gruppa tier gruppa.

4.4. *Fuormas da tests*

Tests formals ein pli resultats da grondas lavurs da preparaziun ed examinaziun. Els ein tests standardisai che vegnan suttamess alla cumpleina evaluaziun statistica. Dad els vegn pretendiu resultats absolutamein fidabels scientificamein. Per quei ston els igl emprendem vegnir experimentai cun gronds diembers da probands e mussar leu buns resultats, avon ch'els san vegnir applicai per propi. **Tests informals** ein tests construi dil scolast sez. Per esser objectivs valan per els denton ils medems criteris da construcziun sco tier ils tests standardisai. Per la construcziun e l'evaluaziun dat ei denton certas facilitaziuns che rendan l'applicaziun meins cumplicada (WEIDENMANN/KRAPP 1986, 600).

Tut secund la finamira dil test, tschontsch'ins da tests **orientai viers criteris** e tals **orientai viers normas** (DAVIES 1990, 17ss.). In *test orientaus viers criteris* mesira, sch'in scolar ha contonschiu in nivel da prestaziun ch'ei vegnius fixaus gia ordavon. El controllescha, con bein ch'il proband dominescha ina certa materia ch'ei stada d'emprender. *Tests orientai viers normas* cumparegian la prestaziun d'in proband cun las prestaziuns dad auters probands paregliabels. Leutier drova ei ina mesira che sebase sin normas. Tier in test da lungatg ein quellas normas fixadas ella grammatica ni en ina teoria linguistica.

Il **test d'instrucziun**¹² mesira il resultat da quei ch'ei vegniu preparau ed empiriu duront ina fasa d'emprender precedentia, ferton ch'il **test da status** mesira quei ch'il proband ei habels da prestar spontanmein (WEIDENMANN/KRAPP 1986, 597).

D'impurtonza centrala per la qualidad scientifica dil test ei denton la distincziun denter tests subjectivs e tests objectivs.

Tenor PILLNER (1968, 19s.) ei il **test subjectiv** in test, el qual igl examinau rispunda cun agens plaids a damondas che vegnan fatgas ad el. Las damondas che vegnan presentadas cuntegnan tipics plaids da clav sco: 'descrive', 'discutescha', 'cumpareglia' eav. Ils resultats ein pia construcziuns ni entirs concepts secrets ni plidai. La valetaziun dallas rispostas vegn affidada ad in examinader che sto valetar ellas tenor siu pareri subjectiv. La medema prestaziun sa obtener differentas valeta-

ziuns tier differentes examinaders, gest perquei che quei tip da test sa buca porscher criteris da valetaziun veramein objectivs.

El **test objectiv** rispunda il proband mintgina dalla gronda quantidad da damondas, cun eleger ina varianta da pliras propostas da sligiazium che vegnan presentadas ad el. Las damondas vegnan numnadas «items», igl engles enconuscha l'expressiun «responses» (PILLINER 1968, 19) per las rispostas. In test objectiv basegna negin pareri davart in examinader. La valetaziun succeda cun agid d'ina clav da correctura. Quei sistem sclauda arbitrariadads da valetaziun subjectivas. Mo tests objectivs san esser scientifics e mo dad els san ins sefidar, sch'els adempleschan ils criteris da qualidad che vegnan pretendi dad els (cf. punct 4.5!). Ei stuess perquei esser la finamira da scadina tradiziun da test (oravontut els systems da scola e da professiun) da sedistaccar dils tests subjectivs en favur dil test objectiv; quei cunzun leu, nua ch'in test/examen/clausura decida davart il futur d'in examinau.

4.5. Criteris da qualidad dil test objectiv/scientific

Suandonts quater criteris dattan sclariment davart la qualidad dad in test (ASANGER/WENNINGER 1992, 782ss.):

- a) objectivitat: independenza dils resultats dalla situaziun e dil menader dil test
- b) reliabilitad: fidabladad formala dil test
- c) validitad: valeivladad dil cuntegn
- d) practicabladad: economia scientifica

Pér cura ch'ils criteris da qualidad ein segirai sufficientamein sa in test valer sco test scientificamein fundau ed ins sa spitgar resultats fida-bels dad els.

L'objectivitat garantescha ch'ils resultats d'in test varieschien buca en consequenza d'ina midada dalla situaziun, sco era dallas persunas che meinan, evalueschan ed interpreteschan ses resultats. Ei astga pia buca capitar ch'il proband sappi vegnir animaus da secumportar differentamein da test tier test. Era la persuna dil menader dil test astga haver neginas influenzas sil cumportament dil proband e sils resultats. Il proceder sto perquei esser claramain definius ed ils items ston adina vegnir presentai al proband ella medema fuorma ed ella medema situa-

ziun. Tests objectivs standardisai adempleschan quella pretensiun (CLAUSS/EBNER 1992, 34), perquei ch'els ston metter a disposiziun in instrumentari che sclauda arbitrariadads.

La reliabilitad che vegn eruida cun metodos statisticas ei la mesira dil grad dad exactadad dils resultats dil test. In test ei reliabels, sche las prestaziuns dils probands restan constantas, independentamein dil mument el qual il test ha liug. Sch'ils resultats d'in secund test schain, en cass d'ina repetiziun dil test, sur ni sut il resultat digl εμπrem, ei il test instabils. Restan els tuttina, eis el reliabels (CLAUSS/EBNER 1992, 35). Sch'il test vegn repetius ina secunda ga cun las medemas persunas, lu lubescha il *coefficient da stabilitad* (PILLINER 1968, 25) sco resultat dalla correlaziun denter igl εμπrem e secund test, dad eruir, cun tgei constanza ch'il test mesira las prestaziuns dil proband.

In indezi per la reliabilitad ei il coefficient da reliabilitad. Sch'il coefficient da reliabilitad 'r' ei 1.0, significhescha quei ch'il test ei cumplesamein reliabels. Tier $r = .8$ ni $.9$ san ins dir ch'il test ei fetg reliabels (Gage/Berliner 1986, 672). In resultat da silmeins $r = 0.9$ (qv. per 90% reliabels) ei absolutamein indispensabels, sch'il test duei porscher ina valetaziun fidabla dalla prestaziun dils probands.

La validitad sefatschenta cun la damonda, sch'il test mesira propi quei ch'el pretenda da mesirar. Sch'in test vul intervegnir l'enconuschientscha dalla conjugaziun, lu sto el era far quei e buca curreger l'ortografia ni l'intonaziun. Ins sedamonda aschia, con relevants ch'il test ei en vesta da quei ch'el vul mesirar. Ei astga cumparer negins problems irrelevants ch'ei pli grevs che quei che duess vegnir controllau. Ei sto pia dar ina corrispundenza logica denter il test e quei sector, pil qual ils items dil test duein esser representativs. «Ei dat biars facturs che influenzeschan la validitad ella retscherca, mo igl ei axiomatic ch'ils resultats san buca esser pli valids ch'il test che ha produciu els» (UPSHUR 1976, 167).

Il cass ideal per mesirar las prestaziuns en in cert camp, fuss da presentar tut las cumbinaziuns pusseivlas al proband per mirar, tgeininas ch'el dominescha. Muort la quantiad nunsurveivla e las cumbinaziuns infinitas dall'intelligenza, dil lungatg e dad outras capacitads cognitivas ei quei denton in'illusiun. Ina reducziun sin paucs items ei inevitabla, el senn dalla **praticabladad** e dall'**economia scientifica**. Il diember dad items astga denton buca esser memia pigns, per buca

provocar nunexactadads. Tests ch'ei buca exacts avunda selain savens migliurar entras in augment dil diember dad items. Da l'otra vart astga el buca esser memia gronds, ch'el seigi applicabels en in spazi da temps che selai responsar. Sco tests optimal valan pia tests che contonschan resultats fidabels cun la pli pintga investizun pusseivla da temps e dad items.

4.6. *Prighels da tests*

En quei connex fuss da menziunar igl exempel dils tests d'intelligenza che valevan in temps sco mied universal dalla selecziun individuala (WEIDENMANN/KRAPP 1986, 580). Lur purtada ei denton vegnida relativada fermamein ils davos onns. Els porschan buca la segirtad necessaria per valer sco sulet criteri da valetaziun scolastica ni professiunala. Il prighel da diagnosas fallidas ei memia gronds tier in sulet proband (KRECH/CRUTCHFIELD 1982, vol. 4, 65), mo quei ei il prighel da scadin examen. «Igl ei impurtont da veser ch'il meglier test ei darar reliabels per pli che 90 pertschien: ina decisiun individuala che sebase mo sin in sulet test vegn, cun segirtad, a cuntener in grond diember da sbagls» (SPOLSKY 1967, 6). Pli gronds il diember da probands e pli gronda la segirtad ch'ils resultats contonschi seigien fidabels.

Gest tier probands da culturas da minoritad sa il prighel d'ina diagnosa sbagliada esser gronds, perquei che tals tests ein pil pli orientai e normai sin in fundament monoling (KALANZIS/SLADE/COPE 1990, 196ss.).

La medema precauziun vala era tier l'applicaziun, seigi quei d'in test d'intelligenza, d'in test da lungatg, ni d'in auter test tier pintgas gruppas da probands, sco p.ex. ina classa da scola. Applicaus en in tal ambient nunanonim sa in test survegnir la funcziun d'ina «self-fulfilling profecy» – ina «profezia che verifichescha sesezza». Sch'il scolast enonuscha inaga il resultat dil scolar, eis el exposts al prighel da valetar sia prestaziun tenor il resultat dil test (GAGE/BERLINER 1986, 99) enstagl sin fundament da sia prestaziun efectiva.

4.7. *Il maldiever da tests*

Fermamein da metter en damonda ein tests sco els vegnan offeri en «Das praktische Test Handbuch» (WUTH 1991). Quei cudisch offerescha tests da tut gener (da tests d'intelligenza e lungatg tochen tests ella

matematica e.a.). Per part ein tests scientifics renomai, sco per exempel il 'Rorschach-Test', vegni transformai ed adattai pil diever cumin en quei cudisch, e quei senza la minima descripciun scientifica. Scadina basa teoretica, sco era in entruidament ellas proceduras d'evaluaziun statistica, maunca. Tests che valevan oriundamein sco tests objectivs vegnan aschia exposts ad in maldiever nuncontrollau. Il prighel ei fetg gronds che tals instrumentaris dubius anflan accoglientscha tier patrums ni schizun en scolas per lur selecziun, schegie ch'il cudisch ei buca exnum destinaus per quei intent.

Quei ei mo in exempel per mussar che tests duessen vegnir tractai cun gronda precauziun e da persunas cumpetentas ella materia.

5. Tests da lungatg

5.1. Ponderaziuns generalas

Tests da lungatg valan sco impurtonts mieds ella **linguistica applicada** (applied linguistics), pia per l'applicaziun dalla linguistica sil camp pratic. La linguistica applicada s'occupescha cun quellas domenas dalla linguistica, sociolinguistica, psicologia dil lungatg ed educaziun, ch'interqueran damondas digl emprender lungatg ed en special dall'instrucziun da lungatg (DAVIES 1990, 70s.).

La *linguistica* vesa il lungatg sco in construct da differents systems (intonaziun, systems grammaticals e semantics e.a.; cf. punct 3!) ch'ei colligiai in cun l'auter, mo era cun domenas nunlinguisticas.

Per la *psicolinguistica* ei il lungatg in fatg cognitiv ch'ei colligiaus cul svilup, cugl emprender e patertgar dil carstgaun (LINKE/NUSSBAUMER/PORTMANN 1991, 329).

La *sociolinguistica* perencunter emprova dad ina vart dad integrar ils contexts e process socials ella teoria ed ella descripciun linguistica. Aschia emprov'ins da declarar il *cundiziunament* social dallas manifestaziuns d'in plidader. Da l'autra vart emprova ella dad enumerar sistematicamein las relaziuns denter lungatg e societad, pia da veser las expressiuns linguisticas sco fatgs socials (DAVIES 1990, 4s.). COOPER (1980, 115) divida las activitads sociolinguisticas en duas gruppas principalas: 'cumportaments linguisites' («language behaviors») e 'cumportament enviers il lungatg' («behavior toward language»). Il studi dils *cumportaments linguistics* cumpeggia l'habilitad (proficiency), l'acquisiziun (acquisition) ed il diever (usage) dil lungatg. Il studi dils *cumpor-*

taments enviers il lungatg s'occupescha oravontut cun la tenuta (attitude) e cun l'implementaziun (implementation) dil lungatg.

Il test orientescha sia atenziun principala sin la damonda, co in lungatg vegn emprius, e fa diever da tecnicas statisticas. Filosoficamein pretendan tests da lungatg ch'ei seigi buca mo pusseivel dad analisar e capir lungatg, mobein ch'ins sappi mesirar las habilitads linguisticas dil carstgaun (SPOLSKY 1976, 22).

Era per tests da lungatgs valan ils criteris da qualidad dil test objectiv/scientific (cf. punct 4.5!).

5.2. *Specias e dievers da tests da lungatg*

En general distinguan ins quater sorts da diever da tests da lungatg (DAVIES 1968, 8): **tests da habilitad (proficiency tests)**, **tests da prestaziun (achievement/attainment tests)**, **tests da qualificaziun (aptitude tests)**, **tests da diagnosa (diagnostic tests)**.

Tests da habilitad mesiran, tgei ch'in proband ei habels da prestar spontanamein, qvd. senza ina preparaziun specifica. Els interqueran il status quo linguistic dils probands. El mira era el vargau, quei significescha ch'el mesira quei ch'ei vegniu empriu ell'entira veta dil proband, denton senza sedumandar cu, ed en tgei maniera che quei ei schabegiau.

Tests da prestaziun mesiran, con ch'ei vegniu empriu d'in cert program d'instrucziun enconuschent. El s'orientescha pia tenor il success dil proband enteifer in program.

Tests da qualificaziun mesiran la habilitad dil proband per certas capacitads linguisticas. Sin fundament dalla valetaziun dil proband vegn classificau, con bein ch'il proband ei adattaus per ina incumbensa en connex cul lungatg.

Il **test diagnostic** perencunter lubescha dad anflar problems e fleivleziyas (era patologicas), cun la finamira da cumpensar quels cun in trenament special.

Tests da habilitad linguistica vulan mesirar la **manifestaziun linguistica** dil proband. Ella tradiziun englesa tschontsch'ins perquei da «language proficiency testing» (STEVENSON 1981, 1052ss.). Stevenson indichescha ina definiziun da tals tests:

«La mesiraziun dalla habilitad linguistica s'occupescha cun fixar il grad (grondezia, proporziun, dimensiun), cul qual certas cumpetenzas linguisticas (habilitads, cumportaments, capacitads) ein presentas

(enconuschentas, disponiblas, acquistadas) tier in individi (gruppa, communitad), senza risguard per la damonda, co quellas cumpetenzas ein vegnidas acquistadas» (STEVENSON 1981, 1052ss.). La habilitad linguistica sa vegnir intercurida sut in ni plirs aspects linguistics (tests da leger, tests d'ortografia e.a.). Tests ch'emprovan da dar investa generala egl entir spectrum dalla prestaziun linguistica, numna la tradiziun englesa «*overall language proficiency*» – «tests generals da prestaziun linguistica» (VOLLMER 1981, 96).

La constataziun ch'ins sedamonda buca en tgei *context* ch'ina habilitad ei vegnida acquistada ei impurtonta, damai che quei fatg distingua 'language proficiency testing' dad 'achievement testing', il test interquera, con ch'ei vegniu empriu dad in cert plan d'instrucziun (test d'instrucziun).

La finamira principala d'in tal test da lungatg ei dad obtener informaziuns davart las habilitads linguisticas d'in carstgaun. Tests da lungatg vegnan duvrai savens per prender decisiuns persunalas, educativas ni autras decisiuns socialas «per in subject, in scolast, in sistem da scola, ni in'otra instituziun» (translatu da SPOLSKY 1976, 10). Per saver far mesiraziuns per talas decisiuns eis ei necessari ch'il test se basi sin ina ferma basa scientifica. Davies (1990, 20) descriva quater dievers per tests da lungatg:

- a) *la selecziun* per scalems da scola ed instituziuns avanzadas
- b) *il feedback* davart il stan contonschiu enteifer in plan d'instrucziun
- c) *l'evaluaziun* da material e metodos didacticass
- d) *l'experimentaziun* scientifica

5.3. *Proceder da tests da lungatg*

Auter che la matematica, la fisica, l'istoria ed auters roms, posseda il lungatg negin cuntegn evident. Il carstgaun 'posseda' il lungatg avon ch'el entra en scola. Ei va pia per circumscriber e reflectar enzatgei ch'ei gia cheu en ina moda ni l'otra. Ei dat in 'native-speaker' d'in lungatg, ei dat denton negin 'native-speaker' da chemia (DAVIES 1990, 10).

Ins sa buca intercurir la cumpetenza linguistica a moda directa, mobein mo entras la manifestaziun dalla *cumpetenza* ella *performanza* (STEVENSON 1981, 1052). Per saver tgei ch'in test da prestaziun linguistica mesira, eis ei necessari da s'occupar cun las teorias da lungatg (cf.

punct 3!) e las teorias da test (cf. punct 4 e 5!) sin las qualas il lungatg se basa. Vul in test da lungatg pretender verdeivladad, sto el se fundar sin ina basa teoretica solida. Savens vegnan tests da lungatg duvrai sco basa per impurtontas decisiuns politicas ed educativas en connex cul lungatg (STEVENSON 1981, 1053).

5.4. *Tendenzas ella tradiziun dils tests da lungatg*

Tests da lungatg san vegnir categorisai en treis classas tenor lur grad da svilup: il **model tradiziunal, modern e postmodern** (SPOLSKY 1976, 9ss.).

5.4.1. *Il model tradiziunal*

El **model tradiziunal, ni prescientific** (SPOLSKY 1976, 12), se basavan e se basan las directivas per il cuntegn d'in test buca sin enconuschientschas scientificas, mobein sin l'autoridad digl examinader, dil scolast ni dil stadi, la quala vegneva e vegn per part aunc oz buca messa en damonda. Questa autoridad ei il sulet criteri per saver tgei che 'saver in lungatg' ei e co in test duei vegnir concepìus. «*Ei dat daveras in sacerdocì da testaders e la cumpetenzza suonda l'ordinaziun*» (STEVENSON 1981, 1054). Quella specia da tests ei aunc oz la pli derasada sigl entir mund. Sch'ins patratga ad examens da recepziun ni examens finals ei quei model aunc en cumplesina funcziun en las biaras da nossas scolas. Il scolast redegia tals examens, senza stuer giustificar quels objectivmein. Sch'enzatgi astga dar scola vegn considerau, ch'el 'sappi' era valetar la prestaziun linguistica dil solar, e quei tuttina sch'el ha la formaziun necessaria per «construir, administrar ed interpretar mesiras educativas» (translatau da STEVENSON 1981, 38) ni buc. Las metodos leutier ein denton buca objectivadas. Malgrad la gronda «irreliabilitad e la validitad dubiusa» ed il caracter «nundemocratic» (SPOLSKY 1976, 23; 1990, 3) da tals tests, vegnan els buca darar instituzionalisai entras leschas, semplamein per quei ch'ei setracta dalla varianta la pli semplà.

Ils instruments ils pli derasai el model tradiziunal ein la discussiun da litteratura, l'identificaziun da metafras ed il concept scret. Gest la munconza da reliabilitad dil concept ei vegnida constatada gia fetg baul, schegie ch'el sauda aunc oz tier ils instruments da selecziun ils pli derasai. Hartog (1936) p.ex. ha mussau gia fetg baul ch'il medem concept, distribuius per la correctura ad in miez tozzel personas, survegn

valetaziuns fetg differentas. Il medem vala era, sch'in concept vegn currigius dalla medema persuna duront duas differentas occasiuns (SPOLSKY 1981, 15). La situaziun da test vegn plinavon ritualisada en fuormas dad examens da recepziun ni examens da diplom. La pussonza digl examiner vegn augmentada psicologicamein (prescripziun da vestgadira, presenza dad experts eav.).

Il lungatg sco el vegn tschintschaus ordeifer la stanza da scola vegn buca risguardaus en quei model.

5.4.2. Il model modern (psicometric-structuralist)

Il model modern preferescha l'examinaziun meins arbitraria che selai evaluar objectivamein cun analisas statisticas dalla reliabilitad e validad per giustificar la verdeivladad dils resultats. El presuppona ch'in test sappi esser «precis, objectivs, reliabels e scientifics» (translatau da SPOLSKY 1976, 12). El vegn era numnaus il model psicometric-structuralist sin fundament dalla tradiziun structuralista americana, nua che tests da lungatg vegnevan duvrai ella scolaziun digl engles sco lungatg jester. Tests moderns sebasan sin ina structura bidimensiunala: dad ina vart las quater **capacitads linguisticas** (skills) e da l'autra ils differents **aspects linguistics**, sco fonologia, ortografia, morfologia, sintaxa, lexicon e.a. Ils tests moderns, sco era ils tests postmoderns, applicheschan metodos statisticas per lur intent. Ils resultats ston esser valids e reliabels per saver subsister. Per levgiar la quantificaziun dils resultats ei la metoda da 'multiple choice' fetg derasada, buca mo en tests da lungatg. Las grondas pretensiuns da tals tests damondan denton era ina certa «elita» (SPOLSKY 1981, 15) da specialists da tests.

Il 'Test general da cumpetenzza linguisitca (TGCL)' sebasea sil model modern.

5.4.3. Il model postmodern (psicolinguistic-sociolinguistic)

Al model modern vegn savens renfatschau ch'el interqueri il lungatg en ina situaziun artificiala. E daveras san ins buca numnar fetg naturala ina situaziun, nua ch'il proband ei pertscharts ch'el vegn observaus. Il model postmodern renda quen a questa munconza. El s'orientescha viers il lungatg, sco el vegn tschintschaus ella situaziun contextuala, mo era cun la varietad linguistica. Ina certa reacziun vegn provocada, senza ch'il proband ei pertscharts da quei. En quella direcziun ei vegniu

creau ina gronda quantitat da tests ch'interquoran il lungatg ella situa-ziun 'normala', sco era tals ch'interquoran la cumpetenzza communicativa. Il maletg dalla cumpetenzza e performanza linguistica vegn aschia bia pli vasts. Per giustificar il «Test general da cumpetenzza linguistica (TGCL)» che se basa gie sil model modern, ei da considerar il fatg ch'il lungatg che vegn applicaus egl ambient dalla scola ei buca il medem sco quel ch'ins drova sin via (SPOLSKY, 198, 932). En scola vegn buca dumandau ton la cumpetenzza linguistica comunicativa, mobein la cumpetenzza cognitiv-academica (CUMMINS 1985, 52) e lezza selai mesirar cun agid d'in test sco TGCL.

5.5. *Munconza da tests objectivs*

La munconza da tests objectivs ell'instrucziun da lungatg selai forsa declarar cun ina certa antipatia dils scolasts da lungatg visavi la statistica. Forsa deriva quella era dalla separaziun stricta denter scienzias naturalas e scienzias filosoficas allas universitads. Las consequenzas dall'absenza dalla empiria san esser considerablas: emprovas buca representativas valan sco raschuneivlas e tests/examens (ins patratgi era vid la tradiziun d'examens e clausuras en nies sistem da scola!) cun coefficients da reliabilitad da sut .50 vegnan acceptai sco valids (STEVENSON 1981, 43ss.) e duvrai sco basa per decider davart il futur digl examinau. En quei liug ei il paregl cun proceders da lotteria buca senz'auter da refusar.

5.6. *Aspect linguistic dils tests da lungatg*

Sper la teoria da test sto era ina teoria linguistica formar la basa d'in test da lungatg. La linguistica el senn pli stretg s'occupescha cun la circumscripziun *teoretica e descriptiva* da reglas dil lungatg (DAVIES 1990, 54). Essend la linguistica ina disciplina scientifica, se basa il studi da lungatg dad ina vart sin teorias. Medemamein pervia da siu caracter scientific, ston las teorias vegnir validadas entras lur verificaziun efectiva el lungatg. Pli generalas che las teorias linguisticas ein, e pli tgunsch ch'ellas lubeschan la descripziun da dapli che mo in lungatg. «A linguistic theory remains hypothesis as long as its descriptive apparatus can be applied only to one language: the more languages it entertains the more powerful – as theory – it becomes.» – «Ina teoria linguistica resta aschi ditg ina hipotesa sco siu apparat descriptiv sa vegnir

applicaus mo per in lungatg: pli bia lungatgs ch'ella cumpeggia e pli pussenta ch'ella vegn – sco teoria.» Per l'impresa dall'adattaziun d'in test da lungatg ord in auter lungatg el lungatg romontsch ei quella cundiziun indispensabla. Mo ina teoria linguistica che selai era metter alla basa dil sistem lingusitic dil romontsch sa in summa vegnir en domanda. La teoria linguistica dalla «Empirische Sprachdidaktik» da Hans Messelken (1971), ch'ei vegnida descretta pli anavos, ademplescha quella cundiziun.

Joachim Steinert (1971) ha verificau empiricamein la teoria da Messelken cun ADST (Allgemeiner deutscher Sprachtest) ed ha saviu confirmar ella per gronda part. Sulet la successiun denter morfematica e sintagmatica enteifer la taxonomia ha stuiu vegnir midada.

Cul 'Test general da cumpetenza linguistica (TGCL)' (CARIGIET 1994) exista uss era in instrumentari objectiv per l'examinaziun dallas habilitads linguistics pigl idiom sursilvan, putèr e vallader. Cun el exista ina impurtonta premissa en direcziun d'ina 'didactica da lungatg empirica'.

Essend ch'il test se basa sin ADST sa buca mo vegnir examinau las habilitads linguistics romontschas, mobein era quella tudestgas. Quei succeda actualmein cun ina versiun surluvrada dad ADST, adattada alla situaziun linguistica en Svizra. Il diever communabel da TGCL ed ADST lubescha era in'avischinaziun al 'problem' dalla bilinguitad.

6. Bibliografia

- ALTHAUS, H. P./HENNE, H./WIEGAND, H. E.: *Sprachtheorie*. – En: Lexikon der germanistischen Linguistik, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1980.
- ASANGER, R./WENNINGER, G. eds.: *Handwörterbuch Psychologie*. Psychologie Verlags Union, Weinheim 1992.
- BAAKE, D.: *Die 6- bis 12jährigen*. Einführung in Probleme des Kindesalters. 4. ediziun. Beltz, Weinheim e Basilea 1992.
- CAMARTIN, I.: *Nichts als Worte?* Ein Plädoyer für Kleinsprachen. Artemis, Turitg/Minca 1985.
- CARIGIET, W.: *Test general da cumpetenza linguistica (TGCL)*. In instrument per l'examinaziun dallas habilitads linguistics egl idiom sursilvan. Lavur da licenziat, Friburg 1994.
- CARROLL, J. B.: *The Psychology of Language Testing*. – En: DAVIES, A.: *Language Testing Symposium*. A Psycholinguistic Approach, London, Oxford University Press, 1968, 46–69.
- CATHOMAS, R.: «*Romontsch ei nies lungatg...*». Zur Entwicklung (schulischer) Sprachkompetenz bei sprachlichen Minoritäten. Eine empirisch-quantita-

- tive Untersuchung am Beispiel rätoromanischer SchülerInnen aus der Surselva. Lavur da licenziat agl institut da pedagogia dall'universitad da Friburg, Friburg 1994.
- CATHOMAS, R./CARIGIET, W.: *Analisa dils mieds d'instrucziun ufficials per l'instrucziun da romontsch egl intschess sursilvan*. Lavur da seminari agl institut da pedagogia ed il seminari da romontsch dall'universitad da Friburg, Friburg 1993.
- CAVIEZEL, E.: *La via ad in'ortografia sursilvana - in'odissea*. - En: Ischi, ann. 77 nr. 4. Trun 1993, 152-156
- CHOMSKY, N.: *Current Issues in Linguistic Theory*. Mouton, Paris 1970.
- CLAUSS, G./EBNER, H.: *Grundlagen der Statistik*. 7. ediziun. Verlag Harri Deutsch, Thun e Frankfurt/M. 1992.
- CUMMINS, J./SWAIN, M.: *Bilingualism in Education*. Longman, New York 1986.
- DAVIES, A. ed.: *Language Testing Symposium. A Psycholinguistic Approach*. Oxford University Press, London 1968.
- DAVIES, A.: *Principles of language testing*. Basil Blackwell Ltd., Oxford 1990.
- DIAZ, R. M.: *Thought and two languages: The impact of bilingualism*. - En: Review of Research in Education nr. 10. American Education Research Association, Washington D. C. 1983.
- DUBOIS, J./GIACOMO, M./GUESPIN, L./MARCELLESI, CH. E. J. B./MEVEL, J. P.: *Dizionario di linguistica*. 8avla ediziun. Zanichelli, Bologna 1989.
- FERGUSON, C. A.: *On sociolinguistically oriented language surveys*. - En: Newsletter of the Center for Applied Linguistics 8, nr. 4. Washington 1966, 1-3.
- FILIPEC, J.: *Zur Theorie und Methode der lexikologischen Forschung*. - En: Zeichen und System der Sprache. Veröffentlichung des II. internationalen Symposions «Zeichen und System der Sprache vom 8.9. bis 15.9.1964 in Magdeburg, vol. 3. Akademie Verlag, Berlin 1966, 154-224.
- FRIES, C. C.: *Teaching and learning english as a second language*. University Press, Michigan 1945.
- GAGE, N. L./BERLINER, D. C.: *Pädagogische Psychologie*. Psychologie Verlags Union, Minca e Weinheim 1986.
- HARRIS, D. P.: *The linguistics of Language testing*. - En: DAVIES, A.: Language Testing Symposium. A Psycholinguistic Approach. Oxford University Press, London 1968, 36-45.
- HARTOG, P./RHODES, E. C.: *The marks of examiners*, Macmillan. New York 1936.
- HUMBOLDT, W. v.: *Schriften zur Sprache*. Reclam, Stuttgart 1973.
- KALANZIS, M./SLADE, D./COPE, B.: *Minority Languages and Mainstream Culture: Problems of Equity and Assessment*. - En: Individualizing the Assessment of Language Abilities. Multilingual Matters Ltd, Clevedon 1991, 196-213

- KRECH/CRUTCHFIEL: *Grundlagen der Psychologie*, vol. 4. Beltz Psychologie Verlags Union, Weinheim 1992.
- LADO, R.: *Language Testing*. The construction and use of foreign language tests – a teacher's book. Longman Group Ltd, London 1961.
- LADO, R.: *Testen im Sprachunterricht*. Handbuch für die Erstellung und den Gebrauch von Leistungstests im Fremdsprachenunterricht. Max Hueber Verlag, Minca 1971.
- LEWANDOWSKIS, T.: *Linguistisches Wörterbuch*, tom 1–3. Quelle & Meyer, Heidelberg/Wiesbaden 1990.
- LINKE, A./NUSSBAUMER, M./PORTMANN, P.R.: *Studienbuch Linguistik*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1991.
- LUTZ, F./STREHLE, D.: *Dicziunari Invers dil Romontsch Sursilvan*. Gunter Narr Verlag, Tübingen 1988.
- MESSELKEN, H.: *Empirische Sprachdidaktik*. Quelle & Meyer, Heidelberg 1971.
- OSSWALD, S. E.: *Stabilitätsmindernde Faktoren bei einer sprachlichen Minderheit: Die Rätoromanen in Graubünden*. Dissertaziun Universitad da Hannover, Hannover 1988.
- PILLINER, A. E. G.: *Subjective and Objective Testing*. – En: DAVIES, A.: *Language Testing Symposium. A Psycholinguistic Approach*. Oxford University Press, London 1968, 19–35.
- SGALL, P.: *Generative Beschreibung und die Ebenen des Sprachsystems*. – En: *Zeichen und System der Sprache*. Veröffentlichung des II. internationalen Symposions vom 8.9. bis 15.9.1964 in Magdeburg, vol. 3. Akademie Verlag, Berlin 1966 225–239.
- SPESCHA, A.: *Grammatica sursilvana*. Casa editura cantunala da mieds d'instrucziun, Cuera 1989.
- SPOLSKY, B.: *Language Testing: Art or Science*. – En: NICKEL, G.: *Proceedings of the fourth International Congress of Applied Linguistics*, vol. 3. Hochschul Verlag, Stuttgart 1976, 9–28.
- SPOLSKY, B.: *Social aspects of Individual Assessment*. – En: DE JONG, J./STEVENSON, D.K.: *Individualizing the Assessment of Language Abilities*, Multilingual Matters Ltd, Clevedon 1990, 3–15.
- SPOLSKY, B.: *Some ethical questions about language testing*. – En: KLEIN-BRALEY, C./STEVENSON, D.K.: *Practice and problems in language testing*, vol. 1. Verlag Peter D. Lang, Frankfurt/M. e Berna 1981, 5–21.
- SPOLSKY, B.: *Testing on english proficiency*. – En: NAFSA Newsletter 19/1, 1967.
- SPOLSKY, B.: *Tests in Sociolinguistics*. – En: AMMON, U./DITTMAR, N./MATTHEIER, K.J.: *Sociolinguistics*. Walter de Gruyter Verlag, Berlin 1988, 932–940.
- SPOLSKY, B.: *What does it mean to know a language; or how do you get someone to perform his competence?* – En: OLLER, J. W.: *Focus on the Lear-*

- ner, *Pragmatic Perspectives for the Language Teacher*. University of New Mexico 1975, 164–176.
- STEINERT, J.: *Allgemeiner deutscher Sprachtest*. (Carnet pil solar). Westermann/Hogrefe, s.l.
- STEINERT, J.: *Allgemeiner deutscher Sprachtest*. Handanweisung. Westermann/Hogrefe, s.l. 1971.
- STEVENSON, D. K.: *Foreign Language Testing: All of the Above*. – EN: JAMES, C. J.: *Practical Applications of Research in Foreign Language Teaching*. National Textbook Company, Lincolnwood 1983, 153–195.
- STEVENSON, D. K.: *Language Proficiency Measurement*. – EN: AMMON, U./DITTMAR, N./MATTHEIER, K. J.: *Sociolinguistics*. Walter de Gruyter Verlag, Berlin 1988, 1052–1067, 1052–1067.
- STEVENSON, D. K.: *Problems and practice in language testing: The view from the university*. – EN: KLEIN-BRALEY, C./STEVENSON, D. K.: *Practice and problems in language testing*, vol. 1. Verlag Peter D. Lang, Frankfurt/M. e Berna 1981.
- UPSHUR, J. A.: *Discussion of 'A program for language testing research'*. – EN: *Language learning special issue*, nr. 4. Ann Arbor 1976.
- VIELI, R./DECURTINS A.: *Vocabulari romontsch, tudestg-sursilvan*. Lia Ruman-tscha, Cuera 1975.
- VIELI, R./DECURTINS A.: *Vocabulari, romontsch sursilvan-tudestg*. Lia Ruman-tscha, Cuera 1962.
- VOLLMER, H. J.: *Why are we interested in «General language proficiency»? – EN: KLEIN-BRALEY, C./STEVENSON, D. K.: Practice and problems in language testing*, vol. 1. Verlag Peter D. Lang, Frankfurt/M. e Berna 1981.
- WEIDENMANN, B./KRAPP, A.: *Pädagogische Psychologie*. Psychologie Verlags Union, Minca e Weinheim 1986.
- WINZAP, I.: *La conjugaziun dils verbs romontschs sursilvans*. Casa editura cantunala da mieds d'instrucziun, Cuera 1986.
- WUTH, A. W.: *Das praktische Test Handbuch*. Theorie und Anwendung von Testverfahren. Ein «Testknacker» – besonders geeignet für Schüler, Umschüler und Hochschüler. Orbis Verlag, Minca 1991.

Annotaziuns

- ¹ LADO drova l'expressiun «habit» (1961, 4).
- ² LEWANDOWSKI (1990, 570) oppona il possess linguistic («Sprachbesitz») al diever dil lungatg («Sprachgebrauch»).
- ³ La tradiziun englesa, franzosa e tudestga applicheschan il plaid 'performance', fer-ton che la tradiziun taliana drova il plaid 'esecuzione' (DUBOIS e.a. 1989, 109).

- 4 «En quella teoria [teoria da reducziun] porta in messadi tonta informaziun, sco quei ch'el vegn dad effectuar ina reducziun dalla incertezia enten eliminar certas pusseivladads. Pli gronda la reducziun e pli gronda l'informaziun (SPOLSKY 1975, 167).
- 5 KRECH/CRUTCHFIELD (1992, tom 4, 25) numnan el era igl aspect «productiv».
- 6 Oriundamein figurava tier Messelken la morfematica avon la sintagmatica. Las retschercas empriricas da J. Steinert en connex cun igl «Allgemeiner deutscher Sprachtest (ADST)» che sebase structuralmein sin la didactica emprica da Messelken han mussau resultats statistics stringents per la midada dalla posiziun dalla morfematica e la sintagmatica.
- 7 Tenor MESSELKEN (1971, 22s.) che ha creau il num tudestg «sprachliche Ebenen» (1971, 24) en sia didactica da lungatg empirica. LADO (1971, p. 40), che sebase sin ina teoria semeglionta, numnass els «elements». Il concept dils levels linguistics deriva denton dalla Scuola da Prag (FILIPEC 1966; SCALL 1966). Messelken sebase filosoficamente sin la teoria d'energia tenor Wilhelm von Humboldt. Quella teoria ei denton buca necessaria per declarar la subdivisiun dil lungatg en levels linguistics (ergon) e capacitads linguisticas (dynamis). Ina tala selai era giustificar linguisticamein e cumpara gia tier Lado (1971).
- 8 LEWANDOWSKI (1990, 728) drova l'expressiun «Morphemik».
- 9 Lungatg sco dynamis (MESSELKEN 1971, 28s.).
- 10 En siu test drova STEINERT (1977, P.11) la denominaziun 'Fertigkeit' per il plaid engles 'skill'. Ella translaziun tudestga da Lado (1971) vegn il plaid engles «skill» medemamein translataus cun Fertigkeit» .
- 11 «Testar sch'ins dominescha ils problems significhescha testar sch'ins dominescha il lungatg [...] Nus savein perquei concluder sco hipotesa da lavur ch'emprender ils problems [d'in lungatg] significhescha emprender il lungatg, e nus savein concluder che testar ils problems significhescha testar il lungatg» (LADO 1961, 147).
- 12 Tudestg 'Lerntest'.

